Hans Reimann, USA
Adam Kielbasa-Schoeni, CH

ESSEJE „KRÓLESTWA POLSKIEGO" z 1917 r. (I)

Sytuacja polityczna - Rozwój ofensywy wojsk państw centralnych w początkowym okresie I wojny światowej doprowadził do zajęcia przez nie do połowy września 1915 całego terytorium Królestwa. Podzielono je na dwie strefy okupacyjne: niemiecką i austriacką Na terenie okupacji niemieckiej zostało utworzone decyzją cesarza Wilhelma II 24 VIII 1915 Generalne-Gubernatorstwo Warszawskie, na czele z Generał-Gubernatorem Hansem von Beselerem, podlegającym bezpośrednio kanclerzowi. Nową sytuację polityczną w Królestwie stworzył tzw. akt 5 listopada 1916 - manifest cesarzy: Niemiec Wilhelma II i Austro-Węgier Franciszka Józefa I - podpisany w imieniu obu monarchów przez Generał-Gubernatorów: Warszawskiego - Hansa von Beselera i Lubelskiego - Karla von Kuka - proklamujący powstanie państwa polskiego. [1] Dokument był bardzo ogólnikowy; nie określał granic państwa i obiecywano w nim utworzenie na części ziem odebranych Rosji w bliżej nieokreślonej przyszłości samodzielnego państwa polskiego jako dziedzicznej monarchii konstytucyjnej. Bezpośrednie konsekwencje proklamowania aktu 5 listopada zostały ograniczone jedynie do powołania armii polskiej. Perspektywa utworzenia własnego państwa miała zjednać społeczeństwo polskie i zachęcić do wstępowania do wojska państw centralnych.

Ryc. 1 Hans v. Beseler (1850 – 1921)

Ryc. 2 Pocztówka wydana z okazji proklamacji Królestwa Polskiego 5.11.1916 r.

Tekst proklamacji Królestwa Polskiego:

Do mieszkańców Warszawskiego Jeneralnego Gubernatorstwa!

Przejęci niezłomną ufnością w ostateczne zwycięstwo ich broni i życzeniem powodowani, by ziemie polskie przez waleczne ich wojska ciężkimi ofiarami panowaniu rosyjskiemu wydarte do szczęśliwej przywieść przyszłości, Jego Cesarska Mość Cesarz Niemiecki i Jego Cesarska i Królewska Mość Cesarz Austrii i Apostolski Król Węgier postanowili z ziem tych utworzyć państwo samodzielne z dziedziczną monarchią i konstytucyjnym ustrojem. Dokładniejsze oznaczenie granic zastrzega się. Nowe królestwo znajdzie w łączności z obu sprzymierzonymi mocarstwami rękojmię potrzebną do swobodnego sił swych rozwoju. We własnej armii nadal żyć będą pełne sławy tradycje wojsk polskich dawniejszych czasów i pamięć walecznych polskich towarzyszy broni we wielkiej obecnej wojnie. Jej organizacja, wykształcenie i kierownictwo uregulowane będą we wspólnym porozumieniu. Sprzymierzeni monarchowie, biorąc należny wzgląd na ogólne warunki polityczne Europy, jako też na dobro i bezpieczeństwo własnych krajów i ludów, żywią niezłomną nadzieję, że obecnie spełnią się życzenia państwowego i narodowego rozwoju Królestwa Polskiego. Wielkie zaś, od zachodu z Królestwem Polskim sąsiadujące mocarstwa z radością ujrzą u swych granic wschodnich wskrzeszenie i rozkwit wolnego, szczęśliwego i własnem narodowem życiem cieszącego się państwa. Z najwyższego rozkazu Jego Cesarskiej Mości Cesarza Niemieckiego.

Jenerał-Gubernator v. Beseler.

Na notę protestacyjną Rosji nie czekano zbyt długo *„...jest oczywistym celem naszych wrogów przeprowadzenie na terenach rosyjskich naboru żołnierzy do ich armii. Uważamy to jako akt rażącego naruszenia międzynarodowego prawa, zabraniającego ludności cywilnej na okupowanych terenach brania czynnego udziału w operacjach wojennych przeciwko własnemu państwu... zastrzegamy sobie prawo zwalczania tego zjawiska wszelkimi nam do tego celu stojącymi możliwościami"*

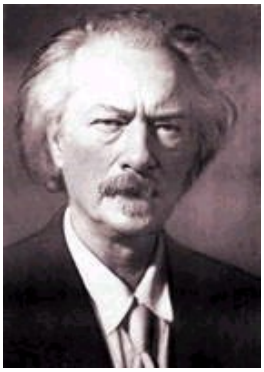

Ryc. 3 Ignacy Jan Paderewski (1860 –1941)

W USA Jan I. Paderewski w dniu 12 stycznia 1917 roku ogłasza swoje memorandum, które dzięki jego osobistemu zaangażowaniu prezydent W. Wilson umieścił w trzynastym punkcie [2] swego orędzia dotyczącego pokoju po zakończeniu I wojny światowej.

Rozpisanie konkursu

Niemieckie cywilne władze administracyjne zleciły Warszawskiemu Towarzystwu Artystycznemu (WTA) przeprowadzenie konkursu na „marki pocztowe polskie". Celem przeprowadzonego konkursu było wyłonienie wzorów do wykonania pierwszych znaczków pocztowych „Królestwa Polskiego". Termin nadsyłania prac wyznaczono na 1. listopada 1917, a już 11. stycznia 1918 roku komisja członków konkursowego jury i zaproszonych rzeczoznawców przedstawiła barwne odbitki wybranych i nagrodzonych prac, przeznaczonych do wykonania pierwszych znaczków Królestwa Polskiego. Warunki konkursu ogłoszono w trzech językach polskim, niemieckim i francuskim. Wersja francuska zawiera błędną datę terminu nadsyłania prac. Wersje polska i francuska nie posiadają w porównaniu do wersji niemieckiej ważnego stwierdzenia iż „...*wszelkie premiowane lub zakupione prace przechodzą w wyłączną własność cywilnych władz administracyjnych"*. Krótko później ukazał się sprawdzony przez cenzurę niemiecką („*geprüft und freigegeben durch die Kais. Deutsche Presseverwaltung Warschau, den 30. I. 1918*" - sprawdzono i zezwolono przez cesarsko-niemiecki Zarząd Prasowy) katalog „Polskie Marki Pocztowe" zawierający zakupione przez Sąd Konkursowy prace.

Katalog „Polskich Marek Pocztowych [PMP]

Katalog zawiera 42 lub 43 jednostronnie zadrukowane strony, które zszyto i oprawiono w okładki. Wymiary wszytych stron wynoszą 133 mm wys. i 121 mm szer. przy czym 10 mm lewego brzegu każdej kartki przeznaczono do wszycia. W katalogu, poza opisami warunków konkursu w językach niemieckim i francuskim, wszelkie opisy wykonano w j. polskim. Okładki wykonano z kartonu o przeróżnym zabarwieniu. Katalog zawierający eseje wykonane barwą brązową posiada okładkę o zabarwieniu brązowym, z tytułem w barwie c.brązowej (ryc. 4).

Ryc. 4

Okładka katalogu z „zielonymi" esejami posiada okładkę z kartonu białego z żółtawym odcieniem, a okładkę katalogu z „czarnymi" esejami wykonano z kartonu o zabarwieniu oliwkowoszarym z tytułem w barwie czarnej (ryc. 5). Pominięte tu opisy pozostałych możliwych zestawień są autorom nie znane. Na wewnętrznej stronie tylnej okładki znajduje się odcisk stempla w barwie fioletowej WARSZAWSKIE / TOWARZYSTWO / ARTYSTYCZNE / TRĘBACKA № 10.

Ryc. 5

Ryc. 4 i 5: Okładki katalogu z grafiką wg projektu E. Trojanowskiego

Nadesłane prace - Zgodnie z warunkami konkursu artyści nadsyłali swe prace w seriach za-

wierające po 4 rysunki, które umieszczano w katalogu zazwyczaj na jednej stronie, uzupełniając je nazwiskiem artysty oraz kolejnym numerem strony (ryc. 6).

Ryc. 6: Typowa strona z katalogu

Ale spotyka się sporo wyjątków. Niektóre strony zawierają od trzech (str. 28) do ośmiu (str. 26) (ryc. 7) prac tego samego artysty, jeszcze inne zawierają prace wykonane zespolonymi siłami dwóch artystów (str. 10, 32). Na stronie 35 przedstawiono po jednej pracy 4 różnych artystów, a na str. 31 opublikowano także anonimowo nadesłane prace (AUTOR NIEZNANY).

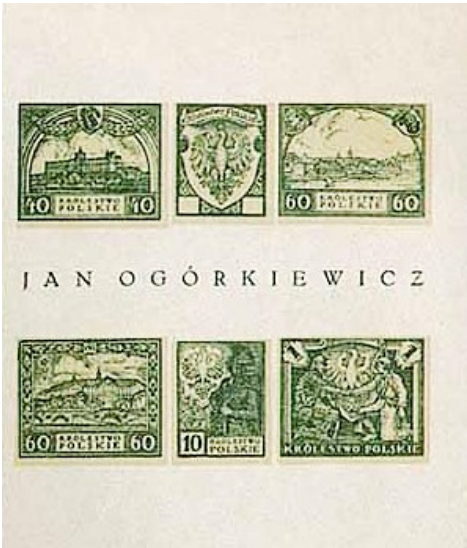

Ryc. 7: Odmienna strona z katalogu

Ilustracje nadesłanych prac wykorzystane w katalogu marek wykonano zasadniczo w 4 barwach: niebieskiej, brązowej, zielonej i czarnej. Zasadniczo, gdyż każdy katalog zawiera eseje, pomijając oczywiście te nagrodzone, wykonane tylko i wyłącznie jedną w z wymienionych barw. Ilustracje te dla lepszego kontrastu drukowano na szarożółtawym tle. Katalog zawiera także stronę z alfabetycznym spisem autorów, na odwrocie której umieszczono listę nagrodzonych. Prace nagrodzonych znajdują się na pierwszych trzech stronach katalogu wg kolejności uzyskanych miejsc. Nagrodę pierwszą otrzymali E. Bartlomejczyk (str.1), Husarski & Tom (str.2), i E. Trojanowski (str 3).

Reasumując możemy przyjąć iż w katalogu opublikowano wszystkie nagrodzone prace. 30 nadesłanych prac wykonano zgodnie z warunkami konkursu w seriach po 4 rysunki, a 24 nadesłane prace opublikowano jako pojedyncze szkice. Poszczególni artyści nadesłali między 1 a 14 prac. Najwięcej, bo aż 14, nadesłał Jan Ogórkiewicz. 12 nadesłał Edmund Bartłomiejczyk. Józef Tom i Edward Trojanowski po 10 a Ludwik Gardowski, Edmund John i Ludwik Sokołowski nadesłali po 8 prac.

Cenzura - Swoisty problem przedstawia strona 8, której brak jest w katalogach. Strona ta zawierała pierwotnie prace Ludwika Gardowskiego, które nie są wyszczególniane także w spisie autorów.

Ryc. 8: Eseje wykonane przez L. Gardowskiego przedstawiające widoki na: Kruszwicę, Gniezno, Kraków i Warszawę. Trzy pierwsze prace zostały zakwestionowane przez cenzurę i niedopuszczone do konkursu.

Na stronie tej znajdują się prace L. Gardowskiego przedstawiające widoki na: Kruszwicę, Gniezno, Kraków i Warszawę (ryc. 8 i 9). Najprawdopodobniej polski charakter tych prac był dla niemieckiego okupanta „zbyt polski". Należy tu nadmienić iż trzy pierwsze miasta pokazane na zakwestionowanych esejach leżały dla okupanta na „rdzennych" terenach Niemiec (Kruszwica i Gniezno) lub Austro-Węgier (Kraków) i na pewno okupant nie brał nawet pod uwagę przyłączenie tych miast w skład przyszłego „Królestwa Polskiego".
Jedynie praca z widokiem na Zamek Królewski w Warszawie nie została zakwestionowana i ponownie umieszczone na stronie 17 (ryc. 10).

Bardzo, bardzo rzadko zdarza się, że na rynku filatelistycznym (aukcje, giełdy) można natrafić na katalogi PMP z 43 stronami, tzn. łącznie ze stroną 8.

Katalogi zawierające str. 8 zawierają także str. 17, ale w spisie autorów pomija się w dalszym ciągu str. 8.

Ryc. 9: Usunięta z katalogu przez cenzurę str. 8

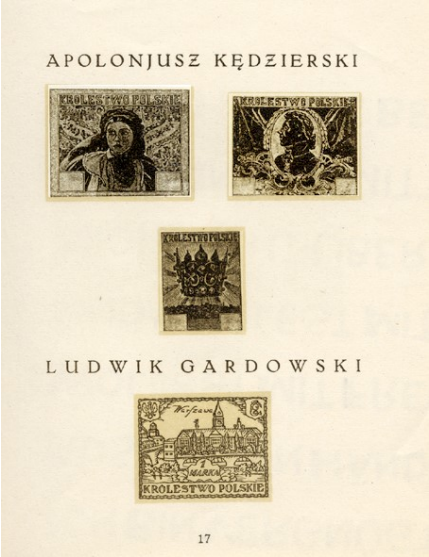

Ryc. 10: Nie zakwestionowana praca L. Gardowskiego na str. 17

Ryc. 11 Prace E. Trojanowskiego ze str. 3

Ryc. 12 Prace E. Trojanowskiego ze str. 6

Co do dalszych wskazówek o „wyborze” prac można wysuwać przypuszczenia oglądając nagrodzone prace E. Trojanowskiego na stronie 3. Praca ta na pewno nie została wykonana jako cykl, seria, co widać po nominałach 40, 40, 60 na str. 3 i 40, 1M, 1M na str. 6. (ryc. 11-12)

c.d.n.

---

1 Nowa encyklopedia powszechna PWN © Wydawnictwo Naukowe PWN SA

2 13. punkt przewidywał utworzenie niepodległego państwa polskiego z wolnym dostępem do morza.

Hans Reimann, USA
Adam Kielbasa-Schoeni, CH

ESSEJE „KRÓLESTWA POLSKIEGO" z 1917 r. (II)

Dodatek „Komplet Marek Pocztowych Królestwa Polskiego" - Z prac nadesłanych na konkurs członkowie jury wybrali 11 prac, które wydrukowano w 13 nominałach w różnych barwach.

Wszystkie wybrane marki obramowano brązową ramką ograniczającą formaty esejów do 25x30 i 35x30 mm. Wartości 3 Mk i 5 Mk wydrukowano na szarożółtawym tle wielkości rysunku eseju.

Ryc. 13. Kolorowy dodatek wybranych marek pocztowych

Siedem esejów pochodzi z prac Edmunda Barłomiejczyka (EB) i cztery z prac Edwarda Trojanowskiego (ET). Wkładka ta nosi tytuł „*Komplet marek pocztowych Królestwa Polskiego wybrany przez specyalną komisyę złożoną z członków jury konkursowego i doproszonych rzeczoznawców*" i datę 11.I.1918 (ryc. 13).

Dla pozostałych marek zrezygnowano z tej formy prezentacji. Poza wartościami 3 F, 5 F i 15 F wszystkie inne posiadają inicjały artysty „EB" albo „ET". Inicjałów tych nie spotykamy na pracach nadesłanych na konkurs (ryc. 14).

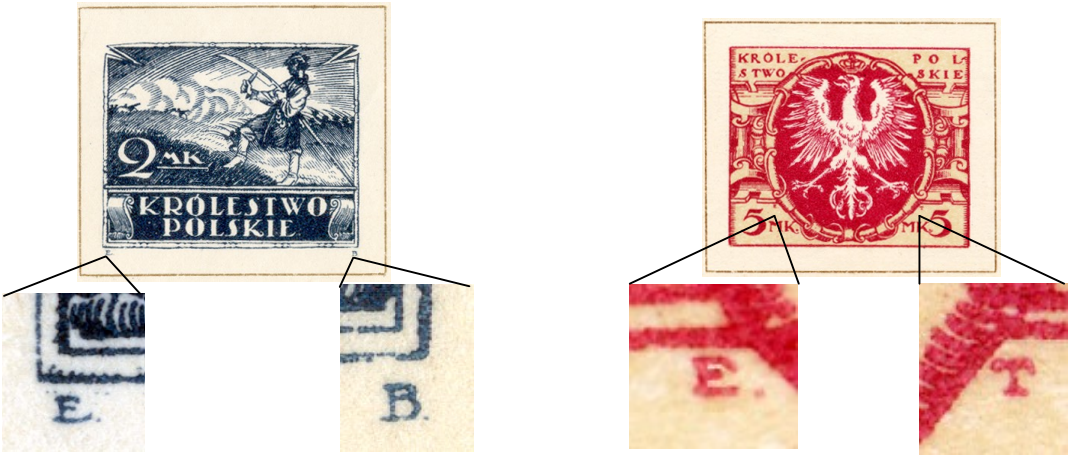

Ryc. 14. Inicjały artystów

Eseje „Królestwa Polskiego”, w wersjach jakie my dzisiaj znamy, powstały w bardzo krótkim czasie. W okresie od 1. listopada 1917 r. (ostateczny termin nadsyłania prac) do dnia 11. stycznia 1918 r. (decyzja jury) sąd konkursowy musiał dokonać wyboru pośród nadesłanych prac, przyznać nagrody i oddać materiał do drukarni - Zakładów Graficznych B. Wierzbicki i S-ka, w Warszawie, przy ul. Chmielnej 61 - gdzie w styczniu 1918 roku drukiem płaskim wydrukowano katalogi.

Druk odbywał się w dwóch fazach dwoma płytami drukowymi. Pierwszą drukowano tło (podkład) pod esej, drugą zasadniczy rysunek czyli esej. Ze względu na bardzo prostą technikę druku dopasowanie obu faz druku nie zawsze przebiegało optymalnie, stąd spotykamy przeróżnego rodzaju przesunięcia rysunku eseju w stosunku do tła.

Nie ulega wątpliwości, iż do wykonania kolorowego dodatku wybranych marek wykonano nowe płyty drukowe. Co do wielkości samych płyt drukowych nie zachowały się żadne informacje. Wiadomo jest, że płyty te leżały jeszcze przez lata w magazynie firmy Wierzbicki. Ich dalszy los jest nie znany.

Papier - Do druku wykorzystano co najmniej dwa rodzaje papieru o grubości wahającej się w przedziale 0.06 ÷ 0.08 mm. Odmiany papieru można rozróżnić po ich powierzchni – papier szarobiały z gładką powierzchnią po obu stronach i papier szarawożółtawy z szorstką powierzchnią po stronie druku i gładką po odwrotnej stronie. Patrząc pod światło oba rodzaje papieru wykazują nierówne przeźrocze tworzące wzór siatki. Bardzo rzadko można natrafić na egzemplarze posiadające znaki wodne. W tym przypadku należy nadmienić iż mamy tu do czynienia z wodnym znakiem firmowym, który może znajdować się w dowolnym miejscu w katalogu.
Na papierze kredowanym, o jednostronnie pionowo prążkowanej powierzchni, szarawożółtawym wykazującym pod światło nieregularną siatkę jasnych punktów, znane są do dziś jedynie eseje wykonane przez E. Bartłomiejczyka i B. Wiśniewskiego. Na podobnym papierze ale o nieregularnej grubości (0.1÷0.11) i o obustronnie prążkowanej powierzchni spotyka się pojedyncze egzemplarze wykonane w barwach identycznych jak nagrodzone prace (ryć. 15). Najprawdopodobniej mamy tu do czynienia z próbami.

Ryc. 15. Esej wykonany na papierze kredowanym grubym szarawożółtawym (E. Bartłomiejczyk)

Napotykane na rynku filatelistycznym egzemplarze esejów są wycięte z katalogów. Najczęściej eseje te posiadają bardzo szerokie marginesy, a te usytuowane w dolnej części na stronie katalogowej posiadają na marginesie numery stron. Dla skompletowania wszystkich esejów należałoby – niestety – rozciąć aż 4 katalogi.

Barwy - Jak już wspomnieliśmy, wszystkie eseje zawarte w katalogach wykonano w czterech podstawowych barwach: niebieskiej, brązowej, zielonej i czarnej na szarożółtawym tle, które niestety ze względu na prostą technikę druku posiadają przeróżne odcienie i niuanse. Chcemy wymienić tylko te charakterystyczne odcienie barw, które z całą pewnością nie powstały na skutek działania odczynników chemicznych czy światła.

Barwy podstawowe	Odcienie:
niebieska	c.fioletowoultramarynowa, czarnoniebieska
brązowa	c.brązowa, czarnobrązowa,
zielona	c.szarozielona, szarozielona, j.szarozielona
szarożółta (tło).....	j. szarożółta

„Próby”. Niestety nie jesteśmy w stanie z całą pewnością wykazać, że przed drukiem esejów czy dodatku „Komplet Marek Pocztowych Królestwa Polskiego” przeprowadzano przymiarki do wykonania druków próbnych, ale ze względu na odmienne cechy charakterystyczne niektórych pozycji możemy je nazwać, w celu podkreślenia ich odmienności, próbami akceptowymi. Niestety bez dostępu do materiałów źródłowych nie jesteśmy w stanie określić kiedy je wykonano. Czy przed drukiem samego katalogu, czy w okresie późniejszym przed drukiem pierwszych znaczków odradzającej się Rzeczpospolitej? Ustalenie tego faktu na dzień dzisiejszy jest nie możliwe. W tym miejscu podajemy znane nam fakty tylko na temat druków próbnych, które z całą pewnością nie zostały wycięte z katalogów.

S. Kronenberg jako pierwszy wspomniał w [3] o eseju ze strony 3 katalogu - 20 fenigów (Pomnik Jana III Sobieskiego) wykonany przez Trojanowskiego, iż istnieje na papierze kredowanym grubym białym. Machowski poszedł w swoich twierdzeniach [4] jeszcze dalej, twierdząc iż „*reprodukcje tego eseju znane są na papierze białym kredowanym, grubym, wykonane cynkografią*”. Eseje wykonane przez E.

Trojanowskiego (str. 3 i 6 w katalogu) istnieją także w barwie niebieskiej (ryc.16) ale bez tła, na papierze żółtawobiałym b. grubym (0,14 mm) w parach, które jako takie nie występują w katalogu PMP.

Ryc. 16. Eseje E. Trojanowskiego wykonane na papierze kredowanym grubym o odmiennym układzie graficznym.

Na koniec chcemy odnotować próby akceptowe esejów wykonanych przez E. Bartłomiejczyka wykonane w odmiennych barwach na papierze białym cienkim (0,06 mm). Mimo iż niektóre z tu pokazanych esejów zostały wydrukowane w barwnym dodatku wybranych prac, to należy tu podkreślić iż eseje te wykonano w odmiennych barwach i o odmiennych nominałach. Dodatkowo, eseje te nie posiadają inicjałów o których wspomnieliśmy wcześniej (ryc.17).

Ryc. 17. Eseje E. Bartłomiejczyka wykonane w odmiennych barwach.

Od chwili opublikowania esejów do odzyskania niepodległości przez Polskę minęło zaledwie 9 miesięcy. Wobec klęski Niemiec przygotowane i wybrane prace do pierwszej serii Królestwa Polskiego nie wyszły poza stopień esejów i projektów. Niektóre z wybranych i nagrodzonych prac znalazły zastosowanie jako wzory dla znaczków w odrodzonej Rzeczpospolitej - np. dla pierwszej serii obiegowej wydanej w dniu 27.01.1919 r. Rysunki znaczków tej serii wybrano w całości z niektórych nagrodzonych prac, zmieniając jedynie napis „Królestwo Polskie" na „Poczta Polska". Dwa dalsze eseje „Siewca" wykonany przez B. Wiśniewskiego oraz „Durzy orzeł" (E. Trojanowski) posłużyły jako wzory dla znaczków wydanych w 1921 r.

Ponieważ nie uważamy poruszonego wątku za zamknięty, będziemy się starać powrócić do tematu. Prosimy filatelistów o nadsyłanie nowych nieznanych dotąd wiadomości na temat powstania i dalszych losów esejów „Królestwa Polskiego"

Przypisy

Na szczególną uwagę zasługuje przyczynek Larkinga [5] („Lieut.-Col. R.N.W. Larking) słynnego filatelisty, który napisał go w 12 lat po wydarzeniach. Na pewno miał on możliwość przeprowadzenia rozmowy ze świadkami tamtych wydarzeń i zgromadzenia ciekawej dokumentacji. Jego spostrzeżenie, *iż widział ostemplowaną serie esejów*, nie znalazło do dziś potwierdzenia.
Larking pisał w [6]:

> *„11 stycznia 1918 roku Warszawskie Towarzystwo Artystyczne wydało książeczkę ze wszystkimi projektami ... łącznie z wkładką zawierającą 13 wybranych projektów wykonanych w różnych barwach. Krótko po tym projekty te grawerowano ponownie w Berlinie w Drukarni Cesarskiej. 13 wybranych prac wykonano w różnych barwach a pozostałe w barwie czarnej na papierze indyjskim. Po zakończeniu druku eseje naklejano na potrójnym kartonie i rozprowadzono je w Europie wśród niemieckich poselstw i ambasad"*

Co miał na myśli Larking pisząc *„eseje naklejano na potrójnym kartonie"*. Autorom znane są strony, które spontanicznie możnaby było sklasyfikować jako porozcinane, powycinane (ok. 20) z katalogu strony z czarnymi esejami i trzema stronami z barwnymi esejami wykonanymi na grubym papierze. Niestety brakuje w tym całym okładki, strony tytułowej i stron z tekstami. Dokładna kontrola tego grubego papieru pozwoliła nam stwierdzić iż jest on złożony z dwóch warstw: pierwsza warstwa to papier o grubości 0,08 mm na którym wykonano odbitkę eseju, druga to papier nośnik - o grubości 0.1 mm.
Machowski [w: 4] i Steczyński [w: 7] są zdania iż „czarne eseje" należy traktować oddzielnie. Wg

Larkinga i Machowskiego katalogi z czarnymi esejami należy traktować jako „druk berliński". Niestety do dziś nie udokumentowano istnienia takiego katalogu z adnotacją drukarni cesarskiej. Późniejsi autorzy ten stan rzeczy zmodyfikowali, twierdząc iż warszawskie wydanie należy ograniczyć do 3 barw: niebieskiej, brązowej i zielonej a czarne eseje należy przypisać drukarni w Berlinie. Ponieważ na rynku znajdują się czarne eseje w katalogach z adnotacją „Wierzbicki i S-ka" i stemplem WTA na okładce jesteśmy zdania iż jest to wystarczający dowód iż wszystkie 4 rodzaje katalogów drukowano najpierw w Warszawie i że wcześniej postawione tezy nie znajdują tu potwierdzenia.

Marian Wayss w: [8]

> *W lutym 1919 roku Polskie Towarzystwo Filatelistyczne korzystając z gotowych klisz tych znaczków, zaproponowało Ministerstwu Poczt i Telegrafów wydanie serii z okazji otwarcia pierwszej sesji Sejmu Ustawodawczego. Początkowo propozycja została bardzo przychylnie przyjęta przez ówczesnego ministra Poczt i Telegrafów Huberta Lindego, który również był filatelistą i członkiem honorowym PTF w Warszawie. Wręczone ministrowi projekty czterech znaczków miały mieć zmieniony napis „Królestwo Polskie" na „Poczta Polska", a obok nazwy miast miało być dodane „Sejm 9.II.1919". Zamierzone wydawnictwo nie doszło jednak do skutku, a do wydania serii sejmowej użyto innych wzorów.*

Na odbywającej się „I. Polskiej Wystawie Marek" sprzedawano znaczki z dopłatą przeznaczoną dla Polskiego Białego Krzyża [9]. W kręgach filatelistycznych od dawna można sporadycznie usłyszeć iż właśnie tej organizacji podarowano sporą ilość katalogów z esejami i wyciętych esejów. Ze sprzedaży prowadzonej przez Biały Krzyż pochodzi zachowany do dziś materiał. Niestety, nie zachowały się na ten temat jakiekolwiek informacje źródłowe.

Z całą pewnością nie możemy wykluczyć, iż wybrane cytaty i opisy dotyczą pozycji, które wykonano na szkodę zbieraczy. Z żalem musimy stwierdzić, iż skąpe piśmiennictwo oraz przestrzeń czasowa nie pozwolą już chyba nigdy na weryfikację niektórych interesujących tez. Jak zwykle zapraszamy P.T filatelistów do uzupełniania materiałów. Na pytania dotyczące „berlińskiego druku", „prób" i „wzorów" przeznaczonych dla niemieckich poselstw nie znaleźliśmy w dostępnej literaturze wyczerpujących odpowiedzi.

---

1 Nowa encyklopedia powszechna PWN © Wydawnictwo Naukowe PWN SA
2 13. punkt przewidywał utworzenie niepodległego państwa polskiego z wolnym dostępem do morza.
3 **Stanley Kronenberg**, "Poland No. 5 (Sobieski) and Its Essays", Polonus Bulletin #399, July-August 1983, s. 5-6
4 **J. Machowski**, "The First Definitive Issue", Polish Philatelic Review, 1958-59. Przedruk w Polonus Bulletin #411, Jul-Aug.1985, s. 9-11 i # 412, Sept-Oct,1985, s. 4-10.
5 **LARKING**, Lt. Col. Reginald Nesbitt Wingfield (1868-1943). Autor "*Poland, the postal Issues during and after the great War*" [Polska, wydania pocztowe podczas i po wielkiej wojnie].
6 [w:] Gibbons Stamp Monthly [marzec 1930, s.112].
7 **Myron E. Steczynski**, "First Copernicus Stamp Designs", Polonus Bulletin #297, February 1972, s. 7.
8 **Marian Ways**, „Pierwsze projekty znaczków polskich", Filatelista 1964, nr 15, s. 326-327.
9 Ponieważ na filie Polskiego Czerwonego Krzyża w USA zwierzchnicy ze Szwajcarii nie chcieli się zgodzić żona I. Paderewskiego Helena Paderewska [1856-1934] założyła Polski Biały Krzyż, wspierając w ten sposób działalność męża.

Poniżej podajemy zestaw znanych nam pozycji dot. esejów „Królestwa Polskiego".

Aneks 1 - Literatura
(*kolejność wg daty opublikowania*)

[1] [1918] - **Warszawskie Towarzystwo Artystyczne**, „*Polskie Marki Pocztowe*", 1918, Katalog konkursowy,
[2] [1930] - **R.N.W. Larking**, "*Poland, The Postal Issues during and after the Great War*, Part VI. *The First Definitive Issue*", Gibbons Stamp Monthly, March 1930, s. 112-115. Przedruk całej serii w Polonus Bulletins # 81-86, 88-100.
[3] [1941] - **J.J. Domar** and **Dr. E.H. Lewandowski**, „*Poland's 10-Mark Sower Stamp*", Polonus Bulletin, # 4, 1941, s. 7-11, korektura s. 22.

[4] [1943] - **M.E. Steczynski**, „*Poland's Hall of Fame*", Stamps, March 13, 1943, s. 381-383. Przedruk w Polonus Bulletin #15, Nov 1943.
[5] [1944] - **John Adamson**, "*Polish Philately*", Polonus Bulletin, #24, Sep 1944
[6] [1958] - **Ministerstwo Łączności**, „*400-Lat Poczty Polskiej*", Wydawnictwa Komunikacyjne, Warszawa, 1958, s. 372 i 373.
[7] [1964] - **Marian Ways**, „*Pierwsze projekty znaczków polskich*", Filatelista 1964, nr 15, s. 326-327.
[8] [1972] - **Myron E. Steczynski**, "*First Copernicus Stamp Designs*", Polonus Bulletin #297, February 1972, s. 7,
[9] [1979] - **Tadeusz Goldman**, „*Nie zrealizowane projekty znaczków z zamkiem Warszawskim z 1917 roku*", Filatelista 1979, s. 490-492,
[10] [1983] - **Stanley Kronenberg**, "*Poland No. 5 (Sobieski) and Its Essays*", Polonus Bulletin #399, July-August 1983, s. 5-6,
[11] [1985] - **J. Machowski**, "*The First Definitive Issue*", Polish Philatelic Review, 1958-59. Przedruk w Polonus Bulletin #411, Jul-Aug.1985, s. 9-11, i # 412, Sept-Oct,1985, s. 4-10.
[12] [1994] - **Adam Kielbasa-Schoeni**, „*Essays Königreich Polen*", Mitteilungsblatt Arge Polen #27, 1994, s. 22-35
[13] [1999] - **Bernd Hartz**, „*Ergänzung zum Fachaufsatz Królestwo Polskie - 1917*", Mitteilungsblatt Arge Polen, #40, 1999, s. 45
[14] [2002] - **Bernd Hartz**, „*Królestwo Polskie – Eine geplante Markenausgabe für ein Königreich Polen -1917/18*", Mitteilungsblatt Arge Generalgouvernement, s. 337-353.

Aneks 2 - Dokumenty

[1] Dokumenty Gen. Gouv. Warschau i spuścizna po generale von Beseler znajdują się im Archiwum Wojskowym we Freiburgu i. Br., www.bundesarchiv.de .
[2] Teksty „Deklaracja Królestwa Polskiego" w j. angielskim patrz: Zentrale für Unterrichtsmedien, www.zum.de/psm/div/polen/mowat15.php. /
w j. polskim patrz http://www.poland.pl/articles/view.htm?id=41602
[3] Mapy geograficzne można znaleźć pod adresem:
die Vereinigung der Gesellschaften für Ost-Europäische Familien-Geschichte
http://feefhs.org/maps//ruse/re-polan.html dla Russisch-Polen,
http://feefhs.org/maps/ah/ah-galic.html dla Galicji,
http://feefhs.org/maps/gere/ge-posen.html dla Poznania,
http://feefhs.org/maps/gere/ge-wprus.html dla Prus Zachodnich
http://feefhs.org/maps/gere/ge-siles.html dla Śląska
[4] Komentarz przemówienia gen. von Beselera na Zamku Warszawskim
http://www.lo2.olsztyn.pl/historia/rp2/Galeria/Dokumenty/Hansa%20von%20Beselera.html
[5] Akt 5 listopada (wersja polska)
http://www.lo2.olsztyn.pl/historia/rp2/Galeria/Dokumenty/Akt%205%20listopada%201916.htm